

Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Ofitsiinyi sait. (2022). Retrieved from: <https://ispukr.org.ua/?p=10576> [in Ukrainian].

УДК 376-056

Наталія Савінова,

доктор педагогічних наук, професор

e-mail: sonata16@i.ua

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2617-8221>

Researcher ID

Nataliia Savinova,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Харківська гуманітарно-педагогічна академія, м. Харків, Україна
вул. Шота Руставелі, 7, Харків, 61000

Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy, Kharkiv, Ukraine
St. Shota Rustaveli, 7, Kharkiv, 61000

Анастасія Нездатна,

аспірант

e-mail: nezdatnaya@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0009-0008-0521-0089>

Researcher ID [rid65459](https://orcid.org/0009-0008-0521-0089)

Anastasiia Nezdalna,

postgraduate

Інститут спеціальної педагогіки та психології імені Миколи Ярмаченка
НАПН України, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9, Київ, 04060, Україна

Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology of the
National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
St. M. Berlynskoho, 9, Kyiv, 04060, Ukraine

ВПЛИВ ІГРОТЕРАПІЇ НА МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В ІСТОРИЧНОМУ ДИСКУРСІ

THE INFLUENCE OF PLAY THERAPY ON THE SPEECH DEVELOPMENT OF A CHILD WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN HISTORICAL DISCOURSE

Анотація. У статті представлено історичний дискурс досліджень впливу ігротерапії на розвиток мовлення дитини з особливими освітніми потребами, що знайшов відображення в роботах зарубіжних учених.

Автори зазначають, що основними психологічними механізмами корекційного впливу гри є: відтворення системи наочно-дійових відносин між людьми в ігрових умовах, наслідування їх; зміна позиції дитини в напрямі подолання пізнавального й особистісного егоцентризму та послідовної децентралізації, завдяки чому відбувається усвідомлення власного Я, формується соціальна компетентність й здатність до розв'язання проблемних ситуацій; формування реальних стосунків разом з ігровими, як рівноправних партнерів, стосунків співробітництва і кооперації між дитиною й однолітками, що забезпечують можливість позитивного особистісного зростання; організація поетапного відпрацювання в грі нових, адекватніших способів орієнтування в проблемних ситуаціях, їх інтеріоризація; виокремлення пережитих емоційних станів і забезпечення їх усвідомлення за вербалізації та усвідомлення проблемної ситуації; формування здатності дитини до довільної регуляції діяльності на основі підпорядкування поведінки системі правил, що регулюють виконання ролі, а також правил поведінки в ігровій кімнаті.

Серед принципів ігротерапії виокремлено: принцип безумовного прийняття дитини, її інтересів, потреб, можливостей і станів; недирективність в управлінні психокорекційним процесом: відмова педагога від спроб прискорити або уповільнити ігровий процес; мінімізація кількості обмежень і лімітів, що вводяться у гру (вводяться лише ті обмеження, які пов'язують гру з реальним життям); спрямування психокорекційного процесу

на почуття і переживання дитини: домогтися відкритого вираження дитиною своїх почуттів, вербалізованих мовними засобами; віддзеркалення поведінки, почуттів, переживань дитини, де вона може побачити себе зі сторони.

Цілі психокорекції засобами ігротерапії конкретизовані у вигляді таких завдань: розширення форм самовираження дитини; підвищення ефективності комунікації в системі відносин «дитина – дорослий»; підвищення рівня соціальної компетентності дитини у взаємодії з однолітками; розвиток здатності до емоційної саморегуляції та досягнення емоційної стійкості через усвідомлення дитиною (за допомогою дорослого) своїх емоцій, почуттів і переживань; оптимізація розвитку «Я-концепції»; підвищення ступеня самоприйняття і формування почуття «Я».

Ключові слова: ігротерапія, комунікація, психокорекція, принципи, завдання ігротерапії

Abstract. The article presents the historical discourse of studies of the impact of play therapy on the speech development of a child with special educational needs, which was reflected in the works of foreign scientists.

The authors note that the main psychological mechanisms of the game's corrective influence are: reproduction of the system of visual-action relations between people in the game environment, imitation of them; change of the child's position towards overcoming cognitive and personal egocentrism and consistent decentralization, which leads to the awareness of one's own self, social competence and ability to solve problem situations; formation of real relationships along with game ones, as equal partners, relations of cooperation and collaboration between children and adults.

Among the principles of play therapy are: the principle of unconditional acceptance of the child, his or her interests, needs, capabilities and states; non-directive management of the psychocorrective process: the teacher's refusal to try to speed up or slow down the game process; minimizing the number of restrictions and limits introduced into the game (only those restrictions that

connect the game with real life are introduced); focusing the psychocorrectional process on the child's feelings and experiences: to achieve open expression of the child's feelings, verbalized by language means; to reflect the child's behavior, feelings, and experiences, where he or she can see himself or herself from the outside.

The goals of psychocorrection by means of play therapy are specified in the form of the following tasks: expanding the forms of self-expression of the child; increasing the effectiveness of communication in the system of child-adult relations; increasing the level of social competence of the child in interaction with peers; developing the ability to emotional self-regulation and achieving emotional stability through the child's awareness (with the help of an adult) of his or her emotions, feelings and experiences; optimizing the development of the "self-concept"; increasing the degree of self-acceptance and the formation of the sense of "I".

Key words: play therapy, communication, psychocorrection, principles, tasks of play therapy.

Актуальність дослідження. Формування мовленнєвої діяльності дітей із тяжкими порушеннями мовлення актуалізує дослідження впливу ігрової діяльності на становлення, формування та її розвиток. Поміж тим, у диференційованій логопедичній корекції набувають популярності психотерапевтичні методи і прийоми.

У процесі комунікативного акту реалізується комунікативне завдання, що вимагає розуміння співрозмовника, здатності відреагувати на його запити за контекстом, як вербально так і невербально. Стрижневим у цьому є сформованість спрямованого комунікативного наміру мовця. Спрямованість мотиваційного комунікативного наміру на співрозмовника в процесі породження

висловлювання формує одне з провідних завдань диференційованої логопедичної корекції та допомоги дітям із тяжкими порушеннями мовлення.

А. Богуш акцентує увагу на вихованні мовленнєвої особистості дитини, в якій «сформована фонетична, лексична, граматична, розмовно-діалогічна та комунікативна компетентність, яка вміє адекватно й доречно спілкуватися рідною мовою в різних життєвих ситуаціях: розповідати, пояснювати, розмірковувати, оцінювати, користуватися при цьому як мовними, так і позамовними, інтонаційними засобами виразності, етикетними формами спілкування, стежить за власним мовленням та мовленням інших, здатна творчо реалізуватися засобами мовлення». (А. Богуш, 2013). [1, с.7]

Дослідження ефективності провадження ігор, ігрової терапії в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами представлено в роботі українських науковців: І. Дмитрієва, К. Зелінська-Любченко, З. Ленів, Н. Манько, С. Миронова, Н. Пахомова, Н. Савінова, В. Тарасун, В. Тищенко, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. «Цілком зрозуміло, – пише М. Lowenfeld, – що діти брали участь в іграх із доісторичних часів, що засвідчують археологічні розвідки, де кожна культура представляла володіння певними засобами» (М. Lowenfeld, 1939) [2].

Значення ігрової терапії, її психокорекційний вплив на формування особистості дитини, її мовленнєвого розвитку є

предметом наукових і емпіричних досліджень українських і зарубіжних учених. Зосередимо увагу на історичному дискурсі на матеріалах зарубіжних учених.

Одним із перших гру як допоміжний метод у практиці дитячої психотерапії застосував Sigmund Freud (1913). Основною метою при цьому було з'ясування джерела впливу символічної гри у ланцюгу асоціацій [3].

На думку Melanie Klein (1932), гра дитини являє собою символічну діяльність, в якій відтворюються імпульси й бажання, обмежені суспільним спостереженням і контролем. У ролях, які бере на себе дитина, в її ігрових діях з іграшками відтворюється символічний зміст, мрія, бажання. Погляди Melanie Klein знайшли відображення й авторський розвиток у роботах учених (M. Millner (1969,1989), Donald Winnicott (1971, 1980, 1988) та ін.) [4,5].

Donald Winnicott розробив власну проєктивну арт-терапевтичну методику під назвою «Каракулі». Концепція та приклади застосування «Гри в каракулі» були описані в роботі психоаналітика «Терапевтичні консультації в дитячій психіатрії» (1971). Психотерапевтичні сеанси з використанням «Гри в каракулі» проходили в госпіталі Паддінгтон Грін [6].

Сутність методики полягала в тому, що терапевт протягом бесіди з батьками пропонував дитині малювати карлючки, сповнені певним особистісним змістом. Психотерапевт періодично втручався в роботу дитини, малював для дитини лінію, яку вона мала продовжити. Таким чином, терапевт був з'єднувальною ланкою між батьками і дитиною, вирішуючи

завдання: допомогти батькам і дитині висловитися (кожен у свій спосіб) щодо складної ситуації. Важливою якістю психотерапевта в цій ситуації виступає вміння слухати і підтримувати клієнтів. Методика «Ігри в каракулі» надає змогу досягти так званого «критичного кульмінаційного моменту», за якого дитина починає розуміти ситуацію, сприяє мінімізації комунікаційних бар'єрів між клієнтом і психотерапевтом, внутрішньогруповій згуртованості, розвитку комунікативних навичок, релаксації, подолання емоційного напруження, поєднує в собі елементи ігрової та асоціативної розумової діяльності [7].

Anna Freud, використовуючи прийоми і методи, які розробив Sigmund Freud, заснувала напрям, що базувався на понятті «Я». У центрі его-психології, частині неофрейдизму, стояли переживання дітей як відображення буття. Anna Freud зосередилася на вивченні природи агресії як мотивованої негативної реакції, спрямованої проти загальноприйнятих норм і правил. Досягненням ученої виявилось активне застосування ігротерапії, довівши що гра є ефективним методом подолання агресії, встановлення емоційного контакту з дитиною, її вільного самовираження [8].

Класична праця «Dibs in search the self» одного з основоположників ігрової терапії Virginia M. Axline являє собою живий і яскравий опис цієї психотерапевтичної техніки. Цей вид терапії заснований на невербальній комунікації через гру. Її метою є полегшення процесу зцілення, психологічних і поведінкових змін. Ігрову терапію здебільшого застосовують під час роботи з дітьми, вона орієнтована на створення оптимальних умов для

саморозвитку, зростання та соціальної інтеграції дитини. Ігрова терапія виступає засобом діагностики через спостереження за особливостями моделей взаємодії дитини та процесом гри, що дає змогу терапевту краще зрозуміти її проблеми. Під час терапії може використовуватися як структурована, так і неструктурована гра, що стимулює належний поведінковий і когнітивний розвиток дитини [9].

Досить часто в ігровій терапії використовується десенситизація (десенсибілізація), що дає змогу перепрограмувати руйнівні моделі поведінки.

Virginia M. Axline провела масштабну роботу з розвитку недирективного підходу в ігровій терапії. Вона виділила 8 ключових принципів [10].

Терапевтичні стосунки мають бути захопливими та привабливими, вони мають передбачати співучасть, теплі почуття, взаєморозуміння з найперших хвилин.

Дитина повинна відчувати безумовне прийняття себе з боку терапевта.

Терапевтичне середовище не має обмежувати дитину при вираженні почуттів, емоцій, моделей поведінки, при цьому атмосфера сеансу не повинна містити будь-яких суджень.

Терапевт має уважно відстежувати поведінку дитини та мати ґрунтовну базу знань і умінь, достатню для формування відповідної реакції, що сприяють розвиткові самоусвідомлення дитини.

Терапевт покладається на здатність дитини самостійно знаходити розв'язання проблем (у тих випадках, коли вони є доступними для неї) і скеровується усвідомленням того, що тільки сама дитина несе відповідальність за ухвалення рішень, тільки вона сама вирішує, що вона буде або не буде робити.

Терапевт грає роль «тіні», дозволяючи дитині самостійно керувати терапевтичною подорожжю засобами діалогу і дій.

Терапевтичний процес має бути поступовим, планомірним, послідовним, стабільним, він має розвиватися за власним темпом дитини.

До єдиних рамок і обмежень, присутніх у цій формі терапії, належать умови, що забезпечують чесність і щирість терапевтичного процесу.

Virginia M. Axline розглядає гру як процес, у якому дитина програє свої почуття, набуває власного досвіду. «Ось чому часто наші бесіди «не гріють дитячу душу» (хоча і зрозумілі для неї) – це не їх власний досвід. Ми ніби пропонуємо дитині понюхати зрізані квіти, не даючи їй можливості самій виростити цю красу!» [10].

David Levy презентував новий напрям ігрової терапії – терапії реагування, в якому розвивалися ідеї структурованої ігрової терапії для роботи з дітьми, які пережили травмуючу ситуацію. David Levy висловив переконання в тому, що гра надає можливість пацієнту розкрити почуття, переживання, емоції [11].

Otto Rank використав метод інтерпретації, при цьому пацієнт брав активну участь. Jesse Taft і Frederick Allen виявили цей зв'язок після переосмислення процесу подібної взаємодії.

Carl Ransom Rogers розробив систему недирективної терапії – «терапії, сцентрованої на клієнтові», яка радикально змінює основний постулат психотерапії: не терапевт, а клієнт має бути експертом для себе. Carl Ransom Rogers виключив інтерпретацію взагалі [12].

Говорячи про процес відкриття власного Я, Moustakas (1981) писав: «Покликання терапії полягає в тому, щоб чекати з цікавістю та участю, коли дитина активізує волю та обере дію, коли вона наважиться йти шляхом своїх інтересів і бажань. Це вимагає надзвичайного терпіння і непохитної віри в здатність дитини знайти свій шлях, впоратися з напруженістю життя, віри в сили дитини, які дають змогу їй прислухатися до власного внутрішнього голосу і зробити вибір, що буде сприяти посиленню власного Я» [13, с.18]. Moustakas (1959) активно використовував «ігрову терапію», називаючи її «життєвими взаємовідносинами». Він підкреслював, що правильна побудова гри допомагає дитині усвідомити себе, побачити свої внутрішні конфлікти і працювати над подоланням негативного уявлення про себе.

Аналітичному дослідженню ігрової діяльності були присвячені роботи Erik Homburger Erikson (1950, 1951, 1958, 1968). Відповідно з теорією психосоціального розвитку вчений розглядав ігрову діяльність як комплексний феномен, в якому

переломлюються культурні очікування та особливості індивідуального розвитку і сімейної динаміки [14,15].

Garry L. Landreth визначив ігрову терапію як динамічну систему міжособистісних стосунків між дитиною і терапевтом. При цьому дорослий, ознайомлений із процедурою ігрової терапії, забезпечує дитину ігровим матеріалом, сприяє тому, щоб дитина якомога повніше виразила та дослідила власне Я (почуття, вчинки, думки) за допомогою гри [16].

Цілі корекції можуть бути конкретизовані у вигляді таких завдань: розширення форм самовираження дитини; підвищення ефективності комунікації в системі відносин «дитина – дорослий»; підвищення рівня соціальної компетентності дитини у взаємодії з однолітками; розвиток здатності до емоційної саморегуляції та досягнення емоційної стійкості через усвідомлення дитиною (за допомогою дорослого) своїх емоцій, почуттів і переживань; оптимізація розвитку «Я-концепції»; підвищення ступеня самоприйняття і формування почуття «Я».

Гуманістично-орієнтований підхід збагатив практику ігротерапії спеціально розробленими техніками конгруентної комунікації, які є джерелами особистісного росту дитини.

Роль гри у психічному розвитку дитини стали предметом всебічного розгляду в роботах Jean William Fritz Piaget (1951,1952). Різновиди ігрової діяльності («сенсомоторні», «символічні» ігри та «ігри з правилами») дитини вчений пов'язує з різними стадіями її психічного розвитку [17].

Мета статті: представити історичний дискурс становлення і розвитку ігротерапії в зарубіжній літературі.

Виклад основного матеріалу. Терапія грою є способом впливу на особистість дитини, який заснований на принципах динаміки її психічного розвитку. Для дитини гра є одним із видів самотерапії, тому що вона є єдиною можливістю отримати допомогу при різних проявах фобічних реакцій, шкідливих звичок, порушеннях поведінки, комунікації, інфантильності тощо.

Психокорекційні заняття дають позитивний ефект завдяки тому, що між дорослими і дітьми встановлюється позитивний емоційний зв'язок. Двоплановість гри зумовлює розвивитковий вплив, формує почуття власної гідності, власного «Я».

Основними психологічними механізмами корекційного впливу гри є: відтворення системи наочно-дійових відносин між людьми в ігрових умовах, наслідування їх; зміна позиції дитини в напрямі подолання пізнавального й особистісного егоцентризму та послідовної децентралізації, завдяки чому відбувається усвідомлення власного Я, формується соціальна компетентність й здатність до розв'язання проблемних ситуацій; формування реальних стосунків разом з ігровими, як рівноправних партнерів, стосунків співробітництва і кооперації між дитиною і однолітками, що забезпечують можливість позитивного особистісного зростання; організація поетапного відпрацювання в грі нових, адекватніших способів орієнтування в проблемних ситуаціях, їх інтеріоризація; виокремлення пережитих емоційних станів і забезпечення їх усвідомлення за вербалізації та

усвідомлення проблемної ситуації; формування здатності дитини до довільної регуляції діяльності на основі підпорядкування поведінки системі правил, що регулюють виконання ролі, а також правил поведінки в ігровій кімнаті.

Серед принципів ігротерапії варто виокремити: принцип безумовного прийняття дитини, її інтересів, потреб, можливостей і станів; недирективність в управлінні психокорекційним процесом: відмова педагога від спроб прискорити або уповільнити ігровий процес; мінімізація кількості обмежень і лімітів, що вводяться у гру (вводяться лише ті обмеження, які пов'язують гру з реальним життям); спрямування психокорекційного процесу на почуття і переживання дитини: домогтися відкритого вираження дитиною своїх почуттів, вербалізованих мовними засобами; віддзеркалення поведінки, почуттів, переживань дитини, де вона може побачити себе зі сторони.

Корекційний ігровий процес не відбувається автоматично. Він можливий лише за умови, що педагог співпереживає почуттям дитини, висловлює сподівання у можливості дитини взяти на себе головну роль під час розв'язання проблеми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Спрямованість мотиваційного комунікативного наміру на співрозмовника в процесі породження висловлювання формує одне з провідних завдань диференційованої логопедичної корекції та допомоги дітям із тяжкими порушеннями мовлення, що зумовлює використання засобів ігротерапії. Використання ігротерапії підвищує динаміку формування умінь і навичок

спілкування, розвиває фантазію, впевненість у собі, віру в свої сили, комунікативну активність.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розробці програми формування спрямованої мовленнєвої інтенції на співрозмовника у дітей з тяжкими мовленнєвими порушеннями засобами ігротерапії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш, А. М. (2013). Мовленнєвий портрет п'ятирічної дитини / А. М. Богуш // Дошкільне виховання. Київ. № 7. – С. 6-11.
2. Lowenfeld, M. (1939) The World Technique. In: Lowenfeld, M. and Brittain, S., Eds., Creative and Mental Growth, Macmillan Publishing Co., New York, 8th Edition, 239-249.
3. Sigmund Freud. (1998). Introduction to psychoanalysis. Translated from German: Petro Taraschuk. Kyiv: Basics.
4. Melanie Klein. (1981). «Ein Kind entwickelt sich. Methoden und Technik der Kinderpsychoanalyse». Kindler, München.
5. Melanie Klein. (1973). «Die Psychoanalyse des Kindes». Kindler, München.
6. Donald Winnicott. (1971). Therapeutic Consultation in Child Psychiatry. London: Hogarth Press.
7. Winnicott D. W. (1957), The child and the family. First relationship, London
8. Freud A. (1927). Introduction to the technique of child psychoanalysis. Odesa.
9. Axline, Virginia (1964). [Dibs in Search of Self](#). New York: Ballantine Books.
10. Axline, Virginia (1947). Play Therapy. New York: Ballantine Books.

11. Levy, David M. (1938). "Release Therapy" in Young Children†. *Psychiatry*. 1 (3): 387–390.
12. Rogers, Carl (1942). *Counseling and Psychotherapy: Newer Concepts in Practice*. Boston, Massachusetts/New York: Houghton Mifflin.
13. Sharoff, R. L. (1960) *Psychotherapy with Children*. Clark E. Moustakas. 1959. Pp. 324 Harper and Brothers, \$5.. *American Journal of Psychoanalysis*
14. Erikson, Erik H. (1950). [Childhood and Society](#). New York: W. W. Norton & Company
15. Erikson, Erik H. (1958). [Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History Childhood and Society](#). New York: W. W. Norton & Company
16. Landreth, Garry L.; Jacquot, Willard S.; Allen, Louise (1969). "A Team Approach to Learning Disabilities [sic]". *Journal of Learning Disabilities*. 2 (2): 82–87.
17. Jean William Fritz Piaget. (1952). *Essai sur les transformations des opérations logiques: les 256 opérations ternaires de la logique bivalente des propositions*, Paris, PUF.

REFERENCES

1. Bohush, A. M. (2013). Movlennyevyy portret p'yatyrichnoyi dytyny [Speech portrait of a five-year-old child]. *Doshkil'ne vykhovannya*. Kyiv. № 7. – S. 6-11.[in Ukraine].
2. Lowenfeld, M. (1939) *The World Technique*. In: Lowenfeld, M. and Brittain, S., Eds., *Creative and Mental Growth*, Macmillan Publishing Co., New York, 8th Edition, 239-249.
3. Sigmund Freud. (1998). *Introduction to psychoanalysis*. Translated from German: Petro Taraschuk. Kyiv: Basics.
4. Melanie Klein. (1981). «Ein Kind entwickelt sich. Methoden und Technik der Kinderpsychoanalyse». Kindler, München.

5. Melanie Klein. (1973). «Die Psychoanalyse des Kindes». Kindler, München.
6. Donald Winnicott. (1971). Therapeutic Consultation in Child Psychiatry. London: Hogarth Press.
7. Winnicott D. W. (1957), The child and the family. First relationship, London
8. Freud A. (1927). Introduction to the technique of child psychoanalysis. Odesa.
9. Axline, Virginia (1964). [Dibs in Search of Self](#). New York: Ballantine Books.
10. Axline, Virginia (1947). Play Therapy. New York: Ballantine Books.
11. Levy, David M. (1938). "Release Therapy" in Young Children†". Psychiatry. 1 (3): 387–390.
12. Rogers, Carl (1942). Counseling and Psychotherapy: Newer Concepts in Practice. Boston, Massachusetts/New York: Houghton Mifflin.
13. Sharoff, R. L. (1960) Psychotherapy with Children. Clark E. Moustakas. 1959. Pp. 324 Harper and Brothers, \$5.. American Journal of Psychoanalysis
14. Erikson, Erik H. (1950). [Childhood and Society](#). New York: W. W. Norton & Company
15. Erikson, Erik H. (1958). [Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History Childhood and Society](#). New York: W. W. Norton & Company
16. Landreth, Garry L.; Jacquot, Willard S.; Allen, Louise (1969). "A Team Approach to Learning Disabilities [sic]". Journal of Learning Disabilities. (2): 82–87.
17. Jean William Fritz Piaget. (1952). Essai sur les transformations des opérations logiques: les 256 opérations ternaires de la logique bivalente des propositions, Paris, PUF.

ДІАГНОСТИКА І КОРЕКЦІЯ

УДК: 376.1-056.37

Олена Чеботарьова,

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу освіти дітей з порушеннями інтелектуального розвитку
olena.chebotareva@gmail.com